

Kovács Ilona:

Rímek, láncolatok, mikrostruktúrák.

Változatok variációkra Láng István műveiben¹

Műveinek jegyzékére tekintve semmi kétség: Láng István rendkívül termékeny és sokoldalú zeneszerző. Nemcsak a mennyiség imponáló, de nehéz lenne olyan műfajt találni, mely ne ragadta volna meg alkotói fantáziáját közel hat évtizedes pályafutása során. Éppen ezért életművét húsz percben összefoglalni – lehetetlenség. Mi több, ez az oeuvre korántsem lezárt: Láng tanár úr íróasztalán folyamatosan születnek az alkotások. 2013. október 9-én, a Nádor teremben rendezett szerzői esten például egy új elektroakusztikus kompozíciónak tapsolhattunk.² Augusztus végén készült el egy hosszabb lélegzetű zenekari darab *Close Connections* címmel, november 27-én pedig egy szóló nagybőgőre komponált alkotás, a *Pezzo strepitoso* ősbemutatója volt a Fészek Klubban.

Célszerűnek látszott tehát a mai előadás témájául a zeneszerzői termés egy kisebb szeletét görcső alá venni. De melyik legyen az? A színpadi művek, melyek mindig is közel álltak a szerzőhöz? Ezen belül pedig az operák, melyek legkorábbiát, a *Pathelin mestert* még zeneakadémista korában írta, és egyik diplomamunkájául választotta? Vagy ismerkedjünk meg inkább azzal a fél tucat baletzenével, melyekben a kor legjelesebb táncművészei voltak a közreműködők? Esetleg vizsgáljuk az alkalmazott zenéket, melyek egy része az 1966–1984 közötti „boldogságos” időszakhoz köthetők, amikor Láng István zenei tanácsadóként tevékenykedett az Állami Bábszínháznál?

Választhatnánk az elektroakusztikus műveket is, melyeknek kiemelt szerepét mi sem bizonyítja jobban, hogy a már említett nyolcvanadik születésnap tiszteletére rendezett szerzői esten is ezekből hallhattunk válogatást. Végül az ünnepelt segítette megoldani a dilemmát, és ő javasolta az 1974–1975 fordulóján keletkezett *Constellations* című művének elemzését. Vajon miért? Egyrészt, mert eme – oboára, hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára írt – kamaraművét alkotója a legjobb munkái közé sorolja. Másrészt pedig, mert a darab formája, a variációs forma sokszor – sokféle alakban jelent meg az életműben. Mondhatni, a variáció a

---

¹ A tanulmány az MTA BTK Zenetudományi Intézetben, 2013. december 5-én, a 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport által rendezett *Évfordulók nyomában* konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² *Felkiáltások* – elektroakusztikus változat. A klarinétra, mélyhegedűre és csellóra készült mű első változata 2011. július 25. és november 25. között keletkezett. E hangszerekhez az előre felvett és számítógép útján továbbfejlesztett hangzású trombita és ütőhangszerek csatlakoznak (hangmérnök Horváth István).

zeneszerző egyik kedvelt, gyakran alkalmazott formai modellje, mely számára a különböző tematikus egységek kiemelésének és újrafogalmazásának egyik zeneszerzői eszközéül szolgál. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a variációs forma számos változatának megalkotása az életmű egyik vezérgondolata. A *Constellations* elemzése pedig azért is hasznos lehet számunkra, mert ennek kapcsán néhány hasonló szerkezetű mű is reflektorfénybe kerülhet.

A variáció minden művészeti korban a teremtő invenció egyik nagy kihívása, ami a zenei anyag folyamatos újragondolására készíti az alkotót. Hiszen a variáció a megújulás, a fejlesztés művészete, ami a változóban az állandót, a különbözőségben az azonosságot keresi. Ez az eszköz Láng István zeneszerzői műhelyében az idők során egyre kifinomultabbá, egyre összetettebbé vált. A variációk, valamint ennek közeli rokona, a zenei anyag bizonyos szempontú egymásra rímélése már az alkotói pálya kezdetétől jelen van a komponista műveiben (1. táblázat).

1. táblázat. Variációk variációs formákra Láng István életművében (válogatás)

A variáció			
címe	keletkezési éve	típusa	műfaja
<i>Concertino per silofono - 1. tétel</i>	1961	téma + hat variáció	versenymű
<i>Variazioni ed Allegro (I. szimfónia)</i>	(1961) rev. 1964–1965	kéttémás variációk A–B A–B A–B	zenekari mű
<i>Constellations</i>	1974–1975	négytémás variáció	kamaramű (oboa, hegedű, mélyhegedű, gordonka)
<i>Láncolat</i>	1975–1976	hat zenei anyag „láncolata”	hangszeres szóló (zongora)
<i>Hegedűverseny – 2. tétel</i>	1976–1977	négytémás variáció	versenymű
<i>Close Connections</i>	2012–2013	négy zenei anyag „láncolata”	zenekari mű
<i>Pezzo strepitoso</i>	2013	A–A ^{1var} –A ^{2var} Epilogo	hangszeres szóló (nagybőgő)

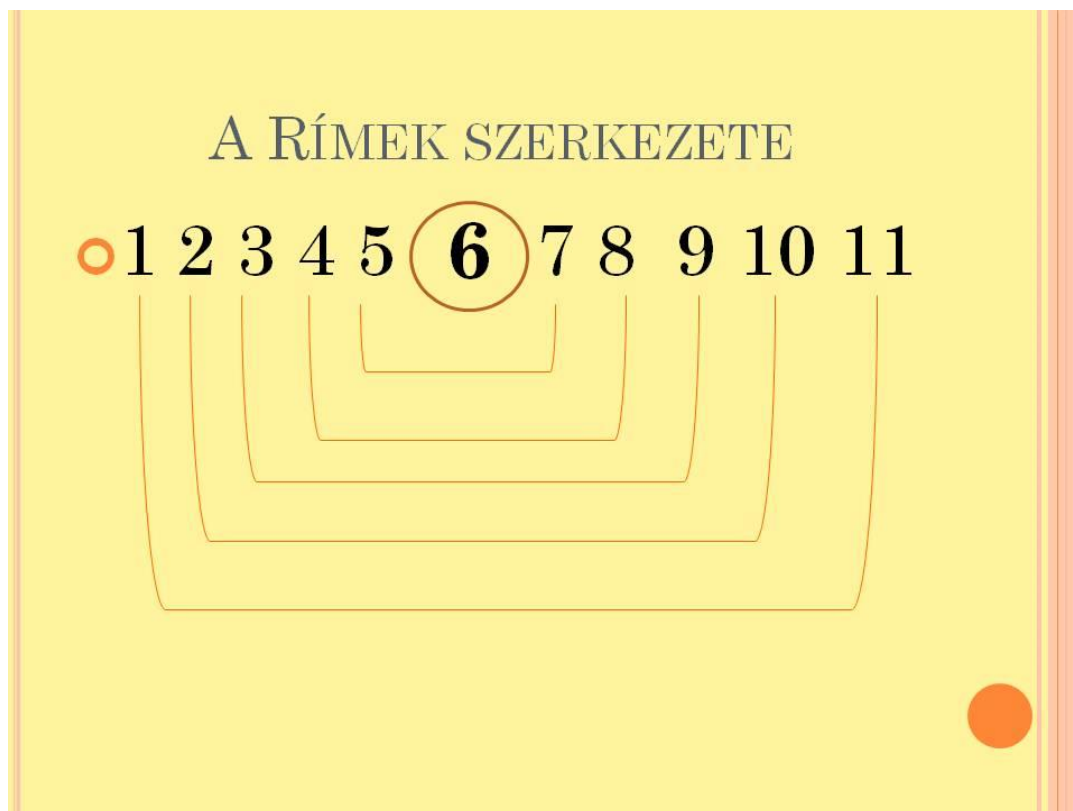
E két fogalom persze korántsem szinonimája egymásnak. Különbözőségük bemutatására talán a legcélszerűbb, ha először egy olyan darabból idézünk, ahol a variációk és a zenei „rímek” egymás mellett állnak.

Már a korai Láng-kompozíciók között is találunk ilyet, mégpedig a variációs művek sorában fontos állomásnak tekinthető, xilofonra írt *Concertinót*. Ennek két tételében a variáció éppúgy fellelhető, mint az egymásra rímelés. A variációkat az 1. tétel formája adja, melynek

népdalszerű témáját még hat változat követi. Ezek közül az 5. önmagában is változatok sorát tárja a hallgató elé, mivel passacaglia, azaz variáció a variációban. Míg a szerzői utasítás szerint az 1. tétel önmagában is előadható, a rondóformájú 2. tétel megfelelései azonban csak úgy nyernek értelmet, ha a két tétel egymás után szólal meg. A zárótétel indítása ugyanis a nyitótétel 3. variációjának témafejét idézi. A darab másik „rímje” a concerto cadenzájában bukkan fel, ez az 1. tétel népdal-intonációjú témájának pandanja.

A variációk nélküli megfelelések, egymásra rímelések tanulságos példáját találjuk a kamarazenei alkotásoknál, a *Constellationst* közvetlenül megelőző, 1972-ben készült *Rímek* tizenegy tételében (1. ábra).

1. ábra. A *Rímek* szerkezete

E tételek meghatározott rend szerint „rímelnék”, ám egymással nem állnak variatív kapcsolatban. A belső összetartó erő a darab hídformát mutató szerkezetének köszönhető. A központi mag a 6. tétel, „e köré rendeződnek el az egymásra rímelő szakaszok (innen a cím). [...] Összefüggésük, rím-rendszerük inkább pszichológiai, és karakterben nyilvánul meg. A 11 rövid tétel a kinyílás és bezárulás ívét járja be.” A központi magot, az érzelmek és hanghatások szempontjából egyaránt csúcspontot jelentő 6. tételt közrefogó 5. és 7. tételben

például a szólóklarinét gazdagon díszített monológja ad fogódzót a rímeket kereső hallgató számára (1–4. kottapélda).

[1. kottapélda. Rímek – 5. tétel \(Budapest, Editio Musica, 1973, Z. 6995\)](#)

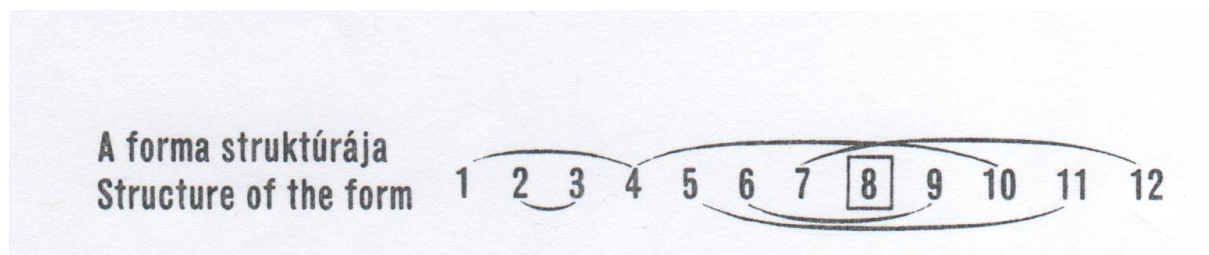
[2. kottapélda. Rímek – a 6. tétel kezdete](#)

[3. kottapélda. Rímek – a 6. tétel folytatása](#)

[4. kottapélda. Rímek – a 6. tétel vége – a 7. tétel eleje](#)

A Rímek közeli rokona a szólózungorára komponált *Láncolatok*. Ez már nemcsak a variációs forma egyik izgalmas változata, hanem fontos előzménye a *Constellations* összetett szerkezetének is. A *Láncolatok* formáját a tizenkét tétel különböző módon egymáshoz kapcsolódó viszonya alakítja (2. ábra).

2. ábra. Részlet a *Láncolatok* előszavából (Editio Musica, Budapest, Z. 8530)

Összesen hat zenei anyag mozgatja a történéseket, melyek voltaképpen egymás variációi. E hat anyag közül egy nem tér vissza (8), az egyik anyag háromszor szerepel (1–4–10), és négy alkot kettős párt (2–3, 5–11, 6–9, 7–12). Az egymáshoz rendelt tételek hasonló anyagúak, tehát egymás variációi. A zeneszerző az amúgy is szigorú szabályok szerint megtervezett zenei materiát még egy – előre elhatározott – rendezőelvvvel egészítette ki: minden tétel codettája 11 hangból áll, a hiányzó 12. hang pedig a következő tétel nyitóhangja.

A majdani négytémás variációkhoz vezető út egyik közbülső stációjaként mindenképp megemlítendő még az 1961-ben 1. szimfóniaként megfogalmazott, majd átdolgozása után a *Variációk és Allegro* címet viselő darab. Itt jelenik meg először a többtémás variálás gondolata. A kompozíció első részében kéttémás variációs szerkezettel dolgozott a szerző, háromszor hangzik el az A és B téma, majd ezt követi a szonátaformájú Allegro.

Az előadás központi magjának szánt *Constellations* szerkezete a variálás magas szintű szervezethez egyik legkifinomultabb megnyilvánulása, melyben a zeneszerző több szinten tesz eleget az egymásra rímelés és a variációs forma szintézisének. A kompozíció

vélhetően egyik legnagyobb erénye a témákat hordozó tematikus egységek–mikrostruktúrák folytonos megújulása. Ezek láncolata határozza meg a zenei folyamat belső logikáját. Az egymáshoz fűződő mikrostruktúrák sokszorosán összefonódó, rejtett összefüggéseket mutatnak, melyek – bár előre megtervezettek – soha nem mechanikusak.

Az első egység dallama egy hosszan kitartott *b* hang negyedhangos körülírásából születik meg. A kezdőhang egyébként fontos összekötő szerepet kap a darabban: a kompozíciót záró, utolsó akkord legalsó hangja is egy *b* lesz majd. Ez is egy fontos, a formát összefogó *rím*, mely mint egy képzeletbeli híd pillérjeként ível át a darab felett. A második egységben az oboa lendületes tizenhatod-futamainak mozgása, valamint a hegedű és a brácsa statikus, tömör akkordjainak szembeállításának gerjeszt feszültséget, míg a harmadik egységben széles *espressivo* dallamíveket hallunk. A három, egymással kontrasztáló tematikus egységnek van egy közös jellemzője: a gyors tempó. Ezeket zárja le a lassú negyedik egység, mely nemcsak tempójával, hanem különleges hangzásaival is elüt az eddigiektől. A komponista *flageolet*-t ír elő a vonóskarnak, és multifon akkordok megszólaltatását kéri az oboától. Az első nagy formarész egységeinek időbeli kiterjedését vizsgálva egy, az időkezeléssel összefüggő rímre is felfigyelhetünk: a formaszakasz eleje és a vége megközelítőleg azonos hosszúságú. (Közepesen hosszú az első egység, rövid a második, hosszú a harmadik, és ismét közepesen hosszú a negyedik egység – 3. ábra).

3. ábra. *Constellations* – első formarész

Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám
I	1	II	5	III	9	IV	21
közepesen hosszú	<i>B</i>	rövid	<i>G</i>	hosszú	<i>GISZ</i>	közepesen hosszú	<i>DISZ</i>

A négy tematikus egység bemutatkozásához képest a második formaegység sorrendje 2–3–1 (tehát a három mikrostruktúra közül most a korábbi első lesz az utolsó). Ehhez csatlakozik még a *Quieto* variánsa. Ennél a lassú szakasznál az oboistának technikailag tovább nehezedik a dolga, mivel a korábbi multifon akkordok mellett most már multifon tremolókat és *flageolet* hangzást is létre kell hoznia. A nyitó és záró egység megközelítő időbeli kiterjedése itt is rímel egymásra – mindkettő hosszú (4. ábra).

4. ábra. Constellations – második formarész

Egység	Próbaszám	Egység	Próba-szám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám
II	22	III	34	I	38	IV	42
hosszú	<i>F</i>	közepesen hosszú	? <i>F</i>	rövid	<i>G</i>	hosszú	<i>AISZ</i>

Ha mechanikusan gondolkozunk, a harmadik formaegység a „3–1–2+*Quieto*” sorrendet kívánna. Láng István azonban nem akart monoton, és főleg nem előre kiszámítható zenét komponálni. Többszörösen is „szétrobbantotta” a szerkezetet: a tematikus egységek 3–2–1 sorrendben követik egymást, ami pedig még mellbevágóbb, hogy a 2-es és az 1-es szakasz közé beékelődik a *Quieto* (5. ábra).

5. ábra. Constellations – harmadik formarész

Egység	Próbaszám	Egység	Próba-szám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám
III	44	II	53	IV	58	I	59
rövid	<i>F</i>	közepesen hosszú	<i>E</i>	rövid	<i>H</i>	hosszú	<i>DESZ</i>

Az előző, szabályos megfelelést mutató egység-hosszak is felbomlottak a lassú szakasz formabontó, „szabálytalan vándorlása” miatt. A kezdő egység rövid terjedelmére most egy hosszú szakasz válaszol, és ez megbontja az eddigi szabályos időbeli rímélést is. Az imént vázolt formabontás – túl azon, hogy a variációs forma egy sajátos alakját eredményezte – egyúttal lehetőséget adott a szerzőnek egy szép csúcspont megkomponálására is, amit végül teljes egészében új zenei anyagot hozó *Coda* zár le (6. ábra). A befejezés tehát független az előzmények történéseitől, és minden szempontból önálló életet él.

6. ábra. Constellations – Coda

Egység	Próbaszám
Coda (<i>Semplice</i>)	83
Nyitóhang	Záróhang
<i>H</i>	<i>B</i>

A Constellations ikertestvére a *Hegedűverseny* 2. tételének formája, mely mind szerkezetileg, mind a keletkezési idejét tekintve is közel áll az imént elemzett kamaraműhöz. Ez a kompozíció nem a formabontással, hanem épp ellenkezőleg, szigorúan szabályos szerkezetével érdemel figyelmet. Olyan, mint egy matematikai bűvös négyzet, minden irányból nézve tökéletesen elrendezett. A tematikus egységek nevet is kaptak: így a Scherzo–Dialogo–Burlesco triásza alkotja az első nagy formaszakaszt (7. ábra).

7. ábra. *Hegedűverseny*, 2. tétel – I. szakasz

Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám
Scherzo I		Dialogo I	3	Burlesco I	9
közepesen hosszú	<i>GISZ</i>	hosszú	<i>FISZ</i>	rövid	<i>CISZ</i>

Egység	Próbaszám
Egloga I	12
Terjedelem	Nyitóhang
hosszú	A

Majd a Burlesco–Scherzo–Dialogo sorozat következik (8. ábra):

8. ábra. *Hegedűverseny*, 2. tétel – II. szakasz

Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám	Egység	Próbaszám
Burlesco II	33	Scherzo II	36	Dialogo II	39
hosszú	<i>E</i>	rövid	<i>F</i>	közepesen hosszú	<i>D</i>

Egység	Próbaszám
Egloga II	43
Terjedelem	Nyitóhang
rövid	<i>C</i>

Végül a Dialogo–Burlesco–Scherzo zár (9. ábra):

9. ábra. *Hegedűverseny*, 2. tétel – III. szakasz

Egység	Próba-szám	Egység	Próba-szám	Egység	Próba-szám	
Dialogo III	63	Burlesco III	64	Scherzo III	67	
					Záróhang	
rövid	H	közepesen hosszú	AISZ	hosszú	ESZ	ASZ (GISZ)

A *Constellations*hoz hasonlóan minden nagy formszakaszt itt is lassú részek, az *Egloga I* és az *Egloga II* választják el egymástól. További közös vonás, hogy meghatározott időtartamig szól egy-egy témaegység (tehát rövid, közepes és hosszú szakaszok váltakoznak), ami e darabban szintén szabályosan váltakozó sort ad ki. És még valami. A Hegedűverseny mindhárom tételében megegyezik a tonalis iniciálé és a tonalis finalis. Az 1. tétel fiz hanggal indul, és fiz hanggal záródik, a 2. gisz hanggal kezdődik és gisz hanggal (egészen pontosan az enharmonikus asz hanggal) fejeződik be, míg a 3. tétel g hanggal nyit, és az utolsó hangja is g. Erre is van „rím” az életműben: hasonlóra Láng István *Laudate Hominem* (1968) című kantatájában bukkanhat a figyelmes elemző. A rímek, megfelelések sora tehát a belső, legkisebb egységektől egészen az egyes művek közötti nagy ívekig kimutatható.

A variációs forma iránt érzett bensőséges alkotói viszonyt mutatja, hogy az életmű két legfrissebb darabja is újabb változata a variációs formának. A bemutatásra váró *Close Connections* címet viselő zenekari darabról előzetesen annyi már tudható, hogy tételei valóban szoros kapcsolatban állnak egymással: a III. tétel a II. tételnek lesz a double-ja, a IV. tétel az elsőé, a VI. tétel pedig az ötödiké. A VII. tétel pedig minden tekintetben eltérő az előtte elhangzottaktól. Az első négy tétel gyors tempójú, az utolsó három pedig lassú (10. ábra):

10. ábra. A *Close Connections* zenekari mű (2012–2013) szerkezete

gyors tételek				lassú tételek		
I.	II.	III. (Double di II)	IV. (Double di I)	V.	VI. (Double di V)	VII. Epilogo

A csak nemrég bemutatott szóló nagybögős darab, a *Pezzo strepitoso* is variációs: a ritmikus repetícióval induló, nagyon gyors A anyagot egy tempóban kissé visszafogottabb A^{1var} variáns, majd még a szintén gyors, de a három közül a legmérsékeltebb tempójú A^{2var} követi. A mű zárószakaszában megszűnik a repetíció, és a *Constellations*hoz, valamint a *Close Connections* dramaturgiájához hasonlóan eddig nem hallott, új zenei anyagot hozó, lassú *Epilogo*val zárul az alkotás (11. ábra).

11. ábra. A szóló nagybögőre írt *Pezzo strepitoso* (2013) szerkezete

gyors tételek			lassú tétel
A	A^{1var}	A^{2var}	Epilogo

Jelen előadás témája tehát korántsem lezárt, hanem napról napra bővül. Az életművet tovább gyarapító, jövődöbéli alkotásokhoz Tanár úrnak jó egészséget kívánok, magunknak pedig, hogy minél hamarabb hallhassuk ezek premierjét, és minél több változatát ismerhessük meg a rímeknek, láncolatoknak, mikrostruktúráknak Láng István következő kompozícióiban.